

Şakacı, B. K., ve Kulaç, O. (2021). İnsan-Doğa İlişkisi: Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ının İncelenmesi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), s. 55-65.

İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ: HACI BEKTAŞ VELİ'NİN MAKALAT'ININ İNCELENMESİ

The Human-Nature Relationship: An Analysis Of Hacı Bektaş Veli's Makalat

Bilge Kağan ŞAKACI¹, Onur KULAÇ²

ÖZET

Türk-İslam kültürünün önemli düşünürlerinden biri de Hacı Bektaş Veli'dir. Bektaşilik tarikatının ve Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasına katkı sağladığı bilinmektedir. Çok sayıda halife ve derviş yetiştirmiştir. Veli'nin insan ve kainata dair görüşlerini de aktardığı Makalat adlı eserinde; insanın doğa ile ilişkisine de yer verilmektedir. Makalat "makaleler" anlamı taşımaktadır. Esere "Kırk Makale" anlamına gelen Makâlât-ı erba'ın (bir başka deyişle El- Makâlâtü'l-erba'ün) adı verilmiştir. Aslı Arapça olan eser daha sonradan Türkçe'ye çevrilmiştir. Makalat dışındaki eserlerinin onun olduğuna dair bilgiler şüphelidir. Sekiz bâba ayrılan eserde insanın tasviri üzerinde de durulmuştur. Dört çeşit insan olduğunu belirtirken hepsinin ayrı ayrı ibadetleri, arzusu ve hali olduğunu aktarmaktadır. İnsanın önemli özellikleri arasında ilim, akıl ve gönülün yer aldığını belirtmektedir. Gönül gözü kapalı olanların da hayvandan da aşağı olduğunu dile getirmektedir. Veli aynı zamanda Allah'ın yarattıkları arasında en ulusunun insan olduğunu belirtmektedir. İnsan ve doğanın birbirine benzer birçok özelliği bulunduğunu da örneklerle ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli'nin görüşleri Makalat eseri üzerinden insan çeşitleri ve insan-doğa ilişkisi üzerinden açıklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Hacı Bektaş Veli'nin insan tasvirini gözler önüne sererek, insan doğa arasında kurduğu analogi ortaya çıkarmaktadır. Çalışma literatür taraması kaynaklı teorik bir çalışmadır. Birincil veri kaynağı olarak Hacı Bektaş Veli'nin Makalat eseri kullanılırken; çalışma aynı zamanda bu eserlerle alakalı ikincil kaynaklardan faydalanılarak güçlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Makalat, İnsan, Gönül, Akıl, Doğa

ABSTRACT

Hacı Bektaş Veli is one of the important philosopher of Turkish Islamic culture. It is known that he contributed to establishment of Bektashism order and guild of janissaires. He also trained a large number of caliphes and dervishes. In his work, named Makalat, Veli presents his views regarding the human and cosmos in addition to relationship between human and nature. Makalat means as a word "articles". This work is named Makâlât-ı erba'ın (in other words El- Makâlâtü'l-erba'ün) which means "Forty Articles". The work was written originally in Arabic language but then it was translated to

¹ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5230-508X, ksakaci@gmail.com

² Uzman, ORCID: 0000-0002-4837-076X, siyasetk5@gmail.com

Turkish. Knowledge about his writing belongs to himself is suspicious with the exception of Makalat. The Work, which is divided in eight part, also dwells on depiction of human. While stating that there are four type of people, it also presents that they all have different types of worships, demands and situations. Among the significant specialities of human, the work indicates that there are science, wisdom and heart. It is also stated in the work that people who don't feel by heart everything in life are placed secondary line after animals. At the same time, Veli expresses that the human is the ultimate and greatest one among the things what God created. He displays many shared features between human and nature via instances in the work. In present study, Hacı Bektaş Veli's views are explained through Makalat in terms of relationship of human-nature and the types of human. The aim of the study is to find out the analogy between human and nature by revealing Hacı Bektaş Veli's human depiction. The study is a theoretical one which rests upon literature research. While, his Makalat work is handled as primary resource, at the same time the study is strengthened by utilising from secondary resources on this work.

Keywords: Hacı Bektaş Veli, Makalat, Human, Heart, Wisdom, Nature

GİRİŞ

Hacı Bektâş-ı Velî, XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamıştır. Son araştırmalarda 1209-1270 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. Asıl adının Muhammed olması muhtemel olan Hacı Bektaş'ın hayatı ile ilgili müspet tarihi belgeler azdır (Coşan, 2020: 11; Coşan, 2019a: 66-67; Coşan, 2019b: 70). Kaynağı daima “Velâyetnâme” (Velâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî) olan ve menkıbe kitaplarında yer alan söylentilere göre Veli, Nişapur (Horasan) şehrinde doğmuştur. Ailesinin soyu Hz. Ali'ye dayanmaktadır (Coşan, 2019a: 65).

Kaynaklar bağlamında Veli'nin Ahmet Yesevi'ye bağlı bulunduğunu ve Lokmân-ı Perende isimli bir âlim tarafından yetiştirildiği bilinmektedir. Ahmet Yesevi'den aldığı işaret ile Anadolu'ya gelerek, Sulucakarahöyük (Hacıbektaş) kasabasına yerleşmiştir. Çok sayıda halife-derviş yetiştirmiştir. Onları türlü irşat görevleriyle çevrede görevlendirmiştir (Coşan, 2019d: 125). Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna (XIV. yüzyıl), Bektaşilik tarikatının kuruluşuna (XVI. yüzyıl) Hacı Bektaş Veli'nin adı karışmaktadır. Diğer taraftan Hacı Bektaş, Yeniçeri Ocağı'nın ve Bektaşiliğin piri olarak kabul edilmektedir (Ocak, 1996: 455).

Osmanlı Devleti tarihi boyunca Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundaki rolü nedeniyle gücünü muhafaza eden Bektaşilik, gerek birleştirici yapısı (farklı dini inanç ve anlayışları), gerek XVI. yüzyıldan beri devletin resmi olarak tanıdığı tek heterodoks (gayri sünni) tarikat olması, gerekse politik rolleri dolayısıyla araştırılmaları konu yapılan bir tarikat olmuştur (Ocak, 1992: 373). Ölümünden sonra Bektaşî-Alevî Türkler arasında adeta kutsallaştırılan Veli'nin kültür, inanç ve sanat dünyasındaki etkisi halen devam etmektedir (Güngür, 2018: 278-279). Yunus Emre, Hacı Bektaş ve Mevlana hepsi aynı ekolün insanlarıdır (Coşan, 2019d: 132).

Hacı Bektaş-ı Veli'nin olduğu ileri sürülen eserler şunlardır (Ocak, 1996: 457):

1. Makalat
2. Kitâbü'l-Fevâid
3. Nesâyih-i Hacı Bektâş-ı Velî
4. Risâle
5. Tefsîr-i Fâtîha,

6. Şathiyye,
7. Şerh-i Besmele gibi

Makalat eseri haricindeki eserlerin ona aitliği konusu tartışmalıdır. Makalat'ın Hacı Bektaş Veli'ye aitliği konusunda şüphe bulunmamaktadır (Güzel, 1994: 15). Makâlât tasavvufi bir eserdir. Tarikatla ilgisi bulunanlara kemale ermenin yollarını göstermek hedefiyle yazılmıştır (Coşan, 2019c: 92). Makalat "makaleler" demektir. Esere "Kırk Makale" anlamına gelen Makâlât-ı erba'ın (bir başka deyişle El-Makâlâtü'l-erba'ün) adı verilmiştir. Hacı Bektaş'ın bazı konulardaki düşüncelerini bir araya getirdiği bir eserdir. Eserde kimi kısımlarda "Şimdi şu konuda bunu kısaca söylüyorum, ileride anlatacağım." demektir. Bu da eserin belirli bir bütünlük ve düzen içinde yazıldığını göstermektedir (Coşan, 2019c: 93; Coşkun, 2019e: 169). Makâlât'ın aslının Arapça olduğu bilinmektedir. Sonradan Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Yılmaz vd., 2019: 27).

İleri sürülen fikirler ayet ve hadislerle delillendirilmiş, kolayca anlaşılması için benzetmeler ve temsillere de zaman zaman yer verilmiştir. Bu 40 makamın anlaşılması için baş tarafa giriş niteliğinde insanların yaratılışlarına göre âbid, zâhid, ârif ve muhib olarak dört kısma bölündüğüne ve bu kısımların ibadet ve arzularının ne olduğunu tasvir eden bir bölüm, en son da gönül (kalp), şeytan ve onun yardımcıları olan kötü huylar ile Hz. Âdem hakkında bir kısım eklenmiştir. Böylece eser 8 bâba ayrılmaktadır:

- I. Bâb: İnsanların dört kısmı, onların ibadet ve arzuları,
- II. Bâb: Şeriat ve on makamı,
- III. Bâb: Tarikat ve on makamı,
- IV. Bâb: Mârifet ve on makamı,
- V. Bâb: Hakikat ve on makamı,
- VI. Bâb: Gönül (kalp),
- VII. Bâb: Şeytan ve yardımcısı kötü huylar,
- VIII. Bâb: Adem'in yaratılışı, insanoğlunun nitelikleri (Coşkun, 2019c: 93).

Makalat, dört kapı-kırk makam düzeni üzerine yazılmıştır. Bu düzen Yesevi'nin "Fakr-nâme"si ile çok benzerdir. Türk mutasavvıflarının takip ve kabul ettikleri, dört kapı kırk makam anlayışı bir sülük anlayışıdır. Bahsi geçen niteliğinden ötürü Fakr-nâme'nin bir yorumlanması gibidir (Güzel, 1994: 19).

Şeriat kapısında Ahmet Yesevi'nin bahsettiği on makamdaki dokuzu Makalat'ta da aynıyla vardır. Tarikat kapısında ise yedi makamı ortakdır. Marifet ve hakikat kapısında ise yedişer makam ortakdır. Diğer üçü ise özde aynı, ancak ifadesi farklı makamlardır. Dört kapıda bahsedilen kırk makamdaki otuzu birbiriyle aynılık derecesinde benzerlik göstermektedir. Diğer on tanesi ise yalnızca ifade farkından ibarettir. Bu küçük karşılaştırma Yesevi'nin ve Hacı Bektaş Veli'nin aynı gelenekten geldikleri, aralarında müşid-mürid ilişkisi olduğunu göstermektedir (Güzel, 1995: 11).

1. MAKALAT VE İNSAN ÇEŞİTLERİ

Makalat öncelikle insanı anlatarak başlamaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre, Allah âdemoğlunu toprak, su, ateş, hava olmak üzere dört çeşit nesneden yarattı ve yine aynı sayıda bölüğe ayırdı. Bu dört gruhun da dört çeşit ibadeti, arzusu ve hali mevcuttur. Onun yarattığı dört gruh insan ise şunlardır: Âbidler, zâhidler, ârifler, muhibler.

1. Âbidler: Âbid kavramı şeriata uyan kişiler için kullanılmaktadır. Dört nesneden havayı temsil etmektedir. Bunların gece gündüz Hakk'a ibadet ettiği ifade edilmektedir. Şeriatın dünyada helal haram, iyi kötü, temiz pis her şeyi kapsadığı belirtilmektedir. Bu nedenle şeriat kapısının ulu bir kapı olduğu bilinmektedir (Veli, 2020: 15). Bununla ilgili olarak Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır” (En'am, 59). Bunların ibadetleri arasında “namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, seferberlik olduğunda savaşa gitmek, cünüplük durumunda guslederek arınmak, nefsi arzularını istemeyip dünyayı terk edip âhireti sevmek” yer almaktadır. Veli'ye göre âbidler avam topluluğudur, halleri birbirlerini incitmektedir. Kibir, kıskançlık, kin besleme, cimrilik ve düşmanlık âbidlerde kalıcı bir huydur (Veli, 2020: 16).

2. Zâhidler: Zâhid, tarikat ehilleri için kullanılan bir tanımdır. Dört nesneden ateşi temsil etmektedir. Bunların ibadeti ise “gece gündüz Allah'ı anmak; her işte Bismillâhirrahmânirrahîm'i söylemek; korku ve ümit arasında bulunmak; âhiret için dünyada kazanç sağlamak”tır. Halleri ilm-i ledündür; bilgi ve anlama yeteneklerinden memnundurlar. Hidayet kapısı zâhidlere henüz açılmamıştır. “Nereden gelip nereye gittiklerini bilmezler.” Kendi çabaları neticesinde buldukları mertebeye ulaşmışlardır (Veli, 2020: 17-18).

3. Ârifler: Ârif ise mârifet ehli olarak tanımlanmaktadır. Dört nesneden suyu temsil etmektedir. Bu nedenle su gibi arı ve arıtıcı olarak görülmektedir. Âriflerin temiz olması apaçıktır, onlar tekrar aslına dönmektedir. Ârifin gözünde şirk murdardır. Onu içinde tutmaz ve dışarı çıkarmaktadır. Başkalarını da kendisinde olduğu gibi arındırmaktadır. Âriflerin aslı sudan olmasından dolayı içlerinde pis şeyler bulunmamaktadır. Allah âriflerini sever, her şeyin olduğu gibi âriflerin aslı da O'ndandır. Âriflerin ibadeti “hem tefekkürdür hem de dünya ve âhireti terk etmek ve himmet nazarıyla velâyet” beklemektedir. Allah'a yakın olmak, bütün arzularıdır. İçinde buldukları hâlleri bütün varlığa geçirirler. Bundan da bir endişe duymamaktadır (Veli, 2020: 18-20).

4. Muhibler: Muhibler ise hakikat ehli olarak tanımlanmaktadır. Dört nesneden toprağı temsil etmektedir. Muhib, Allah'a boyun eğip O'ndan gelene razı olmaktadır. İbadeti, yalvarış, seyir ve gözlemdir. Arzularına erişmek, “Allah'ı bulmak, kendilerini tamamen kaybetmek ve canlarını muradına erdirmektir.” Böylelikle halleri biriktirip bir olmaktır.

Muhiplerin üç yerde kazancı vardır (Veli, 2020: 20-22):

- Allah'ın varlığında seyir,
- Allah'a yalvarış,
- Allah aşkına gözlem

“Âbidlerin, zâhidlerin ve âriflerin ibadet, arzu ve hâlleri birbiri nazarında değil, muhiblerin nazarında bir değer kazanır”. Diğer üç insan çeşidi da'va (zâhir) ehliyken, muhibler ise mâna (bâtın) ehlidirler (Veli, 2020: 20-22).

1.1. Gönül

Veli, gönüle de ayrıca değer yüklemektedir. Ona göre, gönül öyle bir şehirdir ki; Allah “Arş'tan yerin altına kadar ne yarattıysa o şehirde vardır ve o şehire sığar”. Rahmânî ve Şeytânî iki sultan o şehirde bulunmaktadır. Rahmânî sultanın adı, vekili ve kumandanı sırasıyla akıl, iman ve tevazudur. Yüreğin sağ tarafında yedi kale bulunmaktadır. Bir muhafız her kalede vekil bırakılmıştır. O muhafızların adı; “ilim, cömertlik, utanmak ve hayâ, sabır, perhizkârlık, korku, edep”tir. Her bir cemaatin yüz bin askeri ve her bir muhafızın yüz bin cemaati bulunmaktadır. Tümü “iman bekeği”leridir.

Veli'ye göre insanlar bunları tamamladığı zaman Allah'tan isteyebildiler. Mârifet elinde beş kaftanla gelip insanlara yâr oldu. Bu kaftanlar: 1. İlham, 2. Fehm (Anlama, kavrama), 3. Aşk, 4. Şevk (İstek, heves), 5. Muhabbet. Ona göre bu kaftanlar canı diriltti, akli uygun kıldı ve olan biteni anlamaya yardımcı oldu. İnsanı oluşturan dört nesnenin can ile canın ise marifet sayesinde dirildiğini ifade etmektedir. Erenler canının marifetli canlar olduğunu, marifetsiz canların hayvanlar canı olduğunu belirtmektedir (Veli, 2020: 45-46).

Hz. Muhammed şöyle buyurur: “Hak sübhânehû ve Teâlâ insana dört tane göz verdi. Bunlardan ikisi baş gözü ve ikisi de gönül gözüdür. Baş gözüyle yaratılmışları, gönül gözüyle de Yaradan'ı görür.” Veli'ye göre, bir kimsenin gönül gözü yoksa Allah'tan da haberi olmamaktadır (Veli, 2020: 48). Ona göre gönülleri karışık ve kibirli olanların canları iddiacıdır. Bu kişilerin yaratılış sözleşmesine (elest bezmi) hayır dediklerini söylemektedir. Hayvandan da aşağı derecede olduklarını belirtmektedir (Veli, 2020: 48). Şu ayet onlar hakkındadır: “...sadece hayvanlar gibi, hatta daha da şaşkın bir hâlde bulunan...” (A'raf, 179).

Mevlâ'yı isteyenler müşâhede ehlidirler. Ahireti isteyenler korku ve ümit topluluğudur. Dünyayı isteyenler hayvanlardan dahi aşağı derecededirler (Veli, 2020: 50). Allah şu şekilde buyurur: “...Dünyayı isteyeniniz de ahireti isteyeniniz de vardı...” (Âl-i İmrân, 152). Her zaman insan görünüşünde olduğu halde insanlık safhasında olmayanlar, “şüphe ve günahlarının bataklığı içinde boğulmuşlardır, hayvan sürüsü gibidirler” (Veli, 2020: 60).

1.2. Ruh ve Ten

Veli'ye göre ruh üç çeşittir:

1. Rûh-ı cismâni (Cismâni: cisimle, bedenle ilgili ruh): Teni diri kılan ruhtur. Dikenin battığını ve kılın çekildiğini duyar.
2. Rûh-ı ma'âş (yaşama ruhu): Yemek, içmek, acıkmak ve susmak faaliyetlerini yapar.
3. Rûh-ı revân (yürüyen, dolaşan ruh): Uyanması ten uyuyunca olur.

Veli'ye göre ten can katında bir at gibidir. Soğuğu, sıcaklığı, acıyı ya da tatlıyı ten can sayesinde duymaktadır. Atların gidecekleri yoldan sapmadıklarını ve kendilerine acı verecek şeylerden kaçtıklarını ifade etmektedir. Fakat Hak yolundan bihaber olduklarını belirtmektedir. Ona göre bunun nedeni atların gönül gözlerinin kapalı olmasındandır. Aynı zamanda insan suretinde gözücü Kur'an da hayvan gibi olduğu belirtilenlerin de gönül gözünün kapalı olduğunu dolayısıyla Hak yolunu bulamayacaklarını ifade etmektedir (Veli, 2020: 46-47).

2. MAKALAT'A GÖRE İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ

Makalat, insan vücudu ile “dış dünya ve kâinât” arasındaki birçok benzerliğe dikkat çeker. Veli'ye göre, gök ile yer arasında yer alan nesnelere en ulusu insandır. Arş, nesnelere en üstündedir. Baş ise insan vücudunda en yukarıdadır. Bu nedenle başta “can hazineleri” bulunmaktadır. Bunun yanı sıra “akıl, ilham, idrak, sevmek, aşk-ı didâr ve mârifet ” de başta yer alan diğer hazinelerdir (Veli, 2020: 66).

Veli akli aya, marifeti güneşe ve ilmi de yıldızlara benzetmektedir (Veli, 2020: 66). Bu analogide ilmin yıldızlara benzetilme nedeni, onun yol gösterici olmasındandır. Bu bağlamda Veli'ye göre insana yolunu gösterecek şeylerin başında ilim gelmektedir. Ona göre “akıl, imanın koruyucusu ve Allah'ın yeryüzündeki terazisidir” (Ulukütük, 2013: 51).

Makalat'a göre gök ve ten yedi kattır: "Deri, et, kan, damar, sinir, kemik, ilik". Bunlar da yedi kat göğe benzer. Gözyaşı yağmuru, kaygı da bulutu andırır. Dağlar insandaki kemik başlarına benzer. Dünyada da tende de yedi deniz bulunmaktadır (Veli, 2020: 66-67).

- 1-Göz; görmek ile her şeyi kuşatır.
- 2- Dil; söylemek ile her şeyi kuşatır.
- 3- Kulak; işitmek ile her şeyi kuşatır.
- 4- Kursak; eritmek ile her şeyi kuşatır.
- 5- Karın; acıkmakla her şeyi kuşatır.
- 6- Ağrı, rahatsızlık; elem ile her şeyi kuşatır.
- 7- Sevdâ; cünûnluk (delilik) ile her şeyi kuşatır.

Çocukluk, ergenlik, delikanlılık, orta yaşlılık ve yaşlılık çağını sırası ile sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazına benzetmektedir. Uyumayı ölüme, uyanmayı ise tekrar dirilmeye benzetmektedir. Allah'ın dünyada yarattığı her şeyin insanda da yer aldığını hatta daha fazlasının bile olabileceğini belirtmektedir. Gözyaşını ırmaklara, tenleri köylere, parmakları ağaçlara, kolları çalılara, kılları otlara benzetmektedir (Veli, 2020: 67).

Dünyada su dört çeşittir: Saf su, acı su, kavi (güçlü, kuvvetli) su ve pis kokulu su. Tende de su dört çeşittir: "Ağız suyu; tatlıdır. Göz suyu; acıdır. Burun suyu; kavidir. Kulak suyu; pistir" (Veli, 2020: 67-68). Dünyada dört çeşit ateş vardır: Taş, ağaç, yıldırım ve cehennem ateşi. Dört çeşit ateş insanda da vardır: Yemek, şehvet, soğukluk ve muhabbet ateşi (Veli, 2020: 68-69). Dört tür rüzgâr vardır: Batı, saba, güney ve kuzey rüzgârı. Dört tür rüzgârda tende vardır (Veli, 2020: 69):

1. Câzibe (çekici, çekim gücü olan); insanın yediğini kursağına sürer.
2. Hâzıma (hazmettirici, sindirici); insanın yediğini kursakta bekletir.
3. Kâsime (taksim edici, bölen); yemekleri damarlara dağıtır.
4. Dâfi'a (def edici, savıcı); yenen şeylerin kepeğini dışarı atar.

Tatlı ve acı iki denizin var olduğu belirtilmektedir. Bunların aynı yerde olup birbirlerine karışmadığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda gözbebeği yaşı tatlı, gözyaşı ise acıdır. Bunlar bir evdedir ancak karışmazlar. Çünkü "gözün aslı yağdır; tuza muhtaçtır. Gözbebeği suyu tatlıdır. Eğer gözyaşı acı olmasa göz kokardı. Şayet gözbebeği suyu tatlı olmasa göz görmez olurdu" (Veli, 2020: 69-70). Bununla ilgili Kur'an'da "Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur." denmektedir (Furkan, 53).

Dünyada artmak ve eksilmek vardır. Vücuttaki kuvvet de bazılarında artmaktayken, bazılarında eksilmektedir. Diğer taraftan burun da mezarlığa benzetilmektedir. Mezar, burun gibi iki deliklidir. Mezardaki deliklerden biri cennete, diğeri cehenneme gider. Burundaki deliklerden biri dimağa (beyin, zihin) bir diğeri ise boğaza gider (Veli, 2020: 70). Bu bağlamda Veli, beynin cennet, boğazın da cehennem olduğunu ima etmektedir. Boğaz nefsin oyunlarına en çok kanan yer olduğu için böyle bir anlam çıkartılmaktadır.

Devletli (mutluluk ve refah içinde olan) kişi canını aymazlıktan uyarılmış, kendi halini bilmiş olandır. Kâfir ve mümin vardır. Kâfire vesvese, mümine ilhama benzemektedir. Nefsin isteklerine uymamak savaştır; nefis de düşman olarak ifade edilmektedir. Açgözlülük sözünden dönmeye; "öfkelenmek arslana; soğuk yaratılışlılık domuza; şehvet ata; sinirlenmek yılanı; lanetlemek file; cemaatten bir şey kapıp kaçmak kurda; hoyrat yaşayanlar ayıya; minnet bilmemek hiçbir şey bilmeyen cahile benzer."

(Veli, 2020: 70-71). Vücutta da bir nefsin ve bir de aklın istekleri var. Nefsin de aklın isteklerinin de 55 askeri bulunmaktadır. Nefsin isteklerinin komutanı kuruntudur. Akıl askeri; düzen ve tedbirli davranış içinde; iyiliği emretmekte ve haram, günahı yasaklamaktadır. Aklın komutanı ilhamdır. Her gün nefis ve akıl savaşır. Nefsin isteklerinin askeri akıl askerini yendiği zaman; Allah katında o can ve ten değersiz olmaktadır. Akıl askeri nefsin isteklerinin askerini yendiği zaman; Allah katında o can ve ten aziz olmaktadır (Veli, 2020: 71). Vücuttaki “kan, safra ve balgam” da pınarlara benzer. Gönül cennete benzer. Vücutta bulunan akıl, idrak, ilham, hidayet, fikir, şüphe gibi kavramlar da görülmez. Başı gökte, dibi yerde ağaçlar vardır. Mârifet de ağaç gibidir. Dibi müminlerin gönlünde, başı gökten daha yücededir (Veli, 2020: 73).

Gönül bir şehire benzemektedir. Diğerleri ise; kale, pazar, dükkân, kumaş ve mallara, cevher, mescit, ışığa benzetilmektedir. Bu bağlamda, beden kaleye; göğüs içi kalabalık pazara; bağır, ciğer, yürek, dalak dükkanlara; kabul etme, doğruluk, kanıtlama, anlayış, dileme, nefsin isteklerini kırma, heves, sohbet, ümit, korku, tevekkül ve sağlam bilgi kumaş ve mallara; akıl mescide; iman cevhere; marifet ışığa benzetilmektedir.

Gözler teraziye andırır ve iki çeşittir: Zâhirî göz (dış, görünen, görünürdeki), bâtinî göz (içrek, kalp gözü, gönül gözü). Mutluluk gönül gözünden bakan içindir. Gönül gözünden bakanların terazisi ağır, dış gözden bakanların terazisi hafif olur (Veli, 2020: 74-75). Allah şöyle buyuruyor: “Kimin terazi (de sevap)ları ağır gelirse, işte onlar kurtulanların ta kendileridir. Kimin de terazi (de sevap)ları hafif gelirse, artık onlar kendilerine yazık edenlerdir; (onlar) ebedî cehennemdedir.” (Mü’minûn, 102-103).

Veli’ye göre gönül Beytül-ma’mûr ve Kâbe’den daha kıymetlidir. Gönül Allah’ın nazargahı olarak tanımlanmaktadır. Ona göre Allah ile gönül arasında perde bulunmamaktadır. Kâbe’ye müminin gönlü benzer. “Kâbe’ye giden ayağıyla yürür ama gönül isteyen yüzü üstü (sürünerek) varması gerekir. Bu yüzden âşiklar yüzlerini yere sürerler. Kâbe’ye gidene kılavuz gerekir. Kur’an kılavuzdur, bir yoldaş yeter” ama (bizzat) Allah gönle yoldaştır (Veli, 2020: 75).

2.1. Allah ve Kul

Veli, Allah’ın insanı şöyle yarattığını belirtmektedir. “Âdem’in başını kudret, gözlerini ibret, alnını secde, dilini zikir, dişlerini Muhammed Mustafa, dudaklarını tesbih, ensesini kuvvet, vücudunu hil’at (kaftan), sırtını yiğitlik, göğsünü ilim, karnını hilm (yumuşaklık), belini izzet, örtüsünü emanet, uyluğunu emir ve nehiy (yasak), bağırını hoşnutluk, dizini rükû, ayağını ibadet, topuklarını şevk, dalağını üns (alışkanlık), ellerini cömertlik, tırnağını şefaât, gönlünü tevhid ve iman nuruyla bezedi; sıvadı, saygı nuruyla düzeltilti, vuslat nuruyla götürdü, Âdem’in toprağını Azrail’in eline verdi. Rahmet suyuyla yoğurdu; mârifet suyuyla suladı” (Veli, 2020: 84).

Allah şöyle buyurur: “Yemin olsun ki âdemoğlunu değerli kıldık; onları karada ve denizde taşıdık...” (İsrâ, 70). Veli, Allah’ın insanları sevdiği için onlara kerametler verdiğini ve hatta kendini de insanlara verdiğini ifade etmektedir (Veli, 2020: 79). Dünyada var olan her şeyin insan için olduğunu belirtmektedir. İnsan için göklerin örtü, yerin ise döşek olduğunu; güneş ve ayın kandil, yemişlerin nimet olduğunu; otların süs, ağaçların fayda olduğunu dile getirmektedir. Tüm bunların insan için yaratıldığını ve gökten yerin altına kadar her şeyden insanın haberdar edildiğini söylemektedir (Veli, 2020: 79-80).

Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: “Kendi nefsini bilip öğrenen Rabbi’ni hakkıyla bilir.” Allah’a kuldân, insana da candan yakın yoktur (Veli, 2020: 80). Allah ise şöyle buyurmaktadır: “...Biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kâf, 16). Tene can, Allah da kullarına yakındır (Veli, 2020: 81). “...Üç kişinin gizli konuştuğu (yerde) dördüncüsü mutlaka O’dur. Beş kişinin gizli konuştuğu (yerde) altıncısı mutlaka O’dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar, nerede olurlarsa olsunlar mutlaka O

onlarla beraberdir...” (Mücâdele, 7). Allah ile kul arasındaki bağın her şeyden güçlü olduğu gözler önüne koyulmaktadır.

Can vücudun düzenini sağlamaktadır. Allah da kullarının düzeninin sağlamlasında aynen öyledir. Tenin ayakta durması ve düzeni Allah rızasıyla. O'nun da varlığı bilinir ancak niteliği bilinmez (Veli, 2020: 81). Allah şöyle buyurmaktadır: “...Hiçbir şey, O'nun benzeri gibi bile olamaz. O duyandır, görendir.” (Şûrâ, 11). Ona göre can da tıpkı böyledir (Veli, 2020: 81). Allah şöyle buyurmaktadır: “Sana rûhtan soruyorlar. De ki: ‘Rûh Rabbimin emrindedir.’ (Bu konuda) size ancak az bir bilgi verilmiştir” (İsrâ, 85).

2.2. Ruh ve Akıl

Yaratılış işleri, yücelik ve ululuklar, insana akıl ve ruh nedeniyle verilmiştir. Allah akılla ruhu da vererek, o kulu tamamlamıştır (Veli, 2020: 95). Aklın en son yaratılması ve bu kadar değerli kabul edilmesi onun işlevinden ileri gelmektedir. Çünkü insan akılla kendisini bulacak ve kendini bilmektedir. “Kendini bilen Rabbini bilir” sözünden de anlaşılacağı gibi Allah'a akıl sayesinde ulaşacaktır (Duran, 1995: 20). Ruha akıl vererek kulun tamamlanmasında üç mâna vardır. Bu mânalar kula ait bir özelliştir. Kendini bilmek, huzurda bulunmak, kabri mekân kılmak biçimindeki üç mana kimde yoksa onun ruhu uyumaktadır ve akılı yoktur. Kimde varsa onun akılı tamdır (Veli, 2020: 95-96).

Veli bu sözlerinin devletli (mutluluk ve refah içinde olan) kişilere özgü olduğunu ifade etmektedir. Bu manada devlet (büyüklük, mevki; mutluluk) “edeb, akıl ve güzel ahlâk”tır. Çok talihli, ulu kişiler, bu üç nesneye sahip olanlardır. Hz. Muhammed şu şekilde buyurmaktadır “Akıl, Allah'ın yeryüzündeki ölçüsüdür.” Akıl, her şeyi buyuran ve bilendir. Bu bağlamda akıl ölçüsünden daha iyi bir şey yeryüzünde bulunmamaktadır.

Akıl, gönül içinde rahatlık, beden içinde sultanlık olarak ifade edilmektedir. Akıl sayesinde Allah insana bunca nur, ululuk, keramet ve giysi vermiştir. Akıl nuru kimin gönlünde yoksa o kişinin kendisine dahi faydası ve hayrı bulunmamaktadır. Allah katında da bir yeri yoktur. Akıl nuru kimin gönlünde varsa o hoştur (Veli, 2020: 96). Veli'ye göre ilim rahmandan haset ise şeytandan gelmektedir. Haset ne zaman vesvese verirse ilimle onu durdurmak gerekmektedir (Görtaş, 1996: 1003). Allah şöyle buyurmaktadır: “ ‘(Elçileri) dinleseydik yani aklımızı kullansaydık şu alevli ateş halkı arasında olmazdık!’ diyecekler” (Mülk, 10).

Allah'ın üç çeşit karanlığı üç çeşit nesne ile aydınlattığı rivayet edilir (Veli, 2020: 96-97):

1. Ay, güneş ve yıldızlarla dünya karanlığını aydınlattı.
2. Lambanın ışığı ile gece karanlığını aydınlattı.
3. Tövbe nuruyla günah karanlığını aydınlattı.

İnsanı da üç çeşit karanlıktan yarattı ve yine üç çeşit nesneyle aydınlattı.

1. Dört unsur (toprak, ateş, su, hava) karanlığından yarattı, akıl nuruyla aydınlattı.
2. Cehalet karanlığından yarattı, ilim nuruyla aydınlattı.
3. Nefis karanlığından yarattı, mârifet nuruyla aydınlattı.

Allah şöyle buyurmaktadır: “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna (Elçiye) apaçık ayetler indiren O'dur. Şüphesiz ki Allah size çok şefkatlidir, çok merhametlidir” (Hadîd, 9).

Veli, güneşin her gün yalnızca bir burçtan doğduğunu ve kalan burçların bundan mahrum kaldığını ifade etmektedir. Ancak akla sahip gönüllerin 366 burcu olduğunu ve bu nedenle her gün güneşin onlara

doğduğunu belirtmektedir. Ayrıca marifet güneşinin de her gün bir burçtan doğduğunu dile getirmektedir. Bu güneş her burca doğmaktadır. Çünkü vücutta sekiz Râhmani kale, her bir kalenin de yüz bin burcu bulunduğunu söylemektedir. Mârifet güneşi bunların hepsinin üzerine doğduğu için bütün burçlara ulaşmaktadır ve hiçbir burç ondan mahrum kalmamaktadır (Veli, 2020: 97).

Mârifetli gönüllerin nuru Arş'tan da öteye ulaşmaktadır. Hz. Muhammed: "Mü'minin gönlü ve kalbi Allah'ın evidir." diye buyurmuştur. Önceden de vurgulandığı gibi akıl aya benzemektedir. Ay bazen artmakta, eksilmekte ve batmaktadır. Ancak akıl tamam olunca artmaz, eksilmez ve yok olup gitmez. İlimin de yıldızlara benzediğini ifade etmiştik. Yıldızlar gökte gözüktüğü zaman insanların ayakları yollarını görmektedir. Kim de gerçek ilim sahibi olursa o da Hak'tan yana olan yolu görür ve her şeyi anlar hale gelir. Buna karşılık, gökyüzü bulutlu olunca insanların ayakları yolunu göremez. Bu bağlamda da insanın yalnızca kendisiyle değil bir âlim yardımıyla da yolunu bulacağı belirtilmektedir. Yıldızları görmek yolu bilmek anlamına gelmemektedir. Hangi yıldızın takip edileceği de âlim tarafından aktarılmaktadır. Hak yolunu görmek için önce ilme daha sonra da âlimlere ihtiyaç duyulmaktadır (Veli, 2020: 98).

SONUÇ

Hacı Bektaş Veli sadece yaşadığı döneme değil geleceğe de iz bırakmış önemli düşünürlerden biridir. Veli'nin ona ait olduğundan emin olunan tek eseri Makalat'tır. Eser birçok konuda olduğu gibi insan hakkında da önemli değerlendirmelere sahiptir. İnsan ve doğa arasında benzerliklere dikkat çeken Veli, insanın yaratılanların en ulusu olduğunu belirtmektedir. Kâinata yer alan soyut ve somut çoğu şeyin insanda da yer aldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda;

- İnsan vücudunun tüm uzuvlarını doğal yaşam alanlarına,
- İnsanın yaşam evrelerini mevsimlere,
- İnsanın ilmini ve vesvesesini inanca,
- İnsanın vücudundaki sistemi gök sistemine,
- İnsanın gönlünü şehire,
- İnsanın günlük işlerini Kâbe ziyaretine,
- İnsandaki karanlığı yeryüzündeki karanlıklara benzetmektedir.

Ayrıca insanların tek tip olmadıklarını ve çeşitlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu çeşitliliğin aslının da doğada yer alan dört nesneyle ilişkili olduğu dile getirilmektedir. Sırasıyla âbidler, zâhidler, arifler ve muhibler olarak tanımlanan bu dört çeşit insan arasında açıkça belirtilmese de bir hiyerarşi bulunmaktadır. İnsanın en önemli varlıklarından birinin gönül olduğunu da belirtmektedir. Hakkı bulmak için gönül gözüne ihtiyaç olduğunu, gönül gözü kapalı olanların da "hayvandan aşağı" olduklarını vurgulamaktadır.

Makalat içeriği bakımından insana yaşamında yön gösterecek birçok öğeye sahiptir. Öncelikle insanın kendini bilmesi için eserde yapılan tanımlar dikkatlice incelenmelidir. Bu kapsamda insanı oluşturan temeller ve onların nasıl kullanılması gerektiği de eserde aktarılmaktadır. İnsanın doğada biricik olduğu düşüncesi günümüzden incelendiğinde çok fazla insan merkezci gözüke de, eserdeki insan-doğa ilişkisi bir üstünlük değil benzerlik ekseninde aktarılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ceyhan, S. (2013). *Zühd*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 44, s. 530-533.
- Coşan, M. E. (2019a). *Makâlât*. M. E. Coşan içinde, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik. İstanbul: Server Yayınları.
- Coşan, M. E. (2019b). *Hacı Bektaş ve Makâlât'ının Arapça Aslı Hakkında*. M. E. Coşan içinde, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik. İstanbul: Server Yayınları.
- Coşan, M. E. (2019c). *Bahrü'l-Hakâik*. M. E. Coşan içinde, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik. İstanbul: Server Yayınları.
- Coşan, M. E. (2019d). *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*. M. E. Coşan içinde, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik. İstanbul: Server Yayınları.
- Coşan, M. E. (2020). *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Sadeleştirilmiş Tam Metin) (2. Baskı b.)*. (S. N. Yılmaz, Dü.) İstanbul: Server Yayınları.
- Duran, H. (1995). Makâlât'ta İnsan ve Dünya İlişkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (2), s. 19-21.
- Görtaş, İ. (1996). Hacı Bektaş Velî, Makâlât ve Bilgi Sorunu. *Erdem*, 8(24), s. 999-1006.
- Güzel, A. (1994). Hacı Bektaş Velî'nin Hayatı ve Eserleri. *Birlik-Dirlik Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (1), s. 15-21.
- Güzel, A. (1995). Ahmet Yesevî'nin Fakr-Name'si ile Hacı Bektaş'ın Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam Mukayesesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (2), s. 6-12.
- Ocak, A. Y. (1992). *Bektâşîlik*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 5, s. 373-379.
- Ocak, A. Y. (1996). *Hacı Bektâş-ı Velî*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 14, s. 455-458.
- Okuyan, M. (2021). *Kur'an Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, H. (2012). Hacı Bektaş Velî'de Hz. Muhammed Algısı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (62), s. 199-212.
- Uludağ, S. (1988). *Âbid*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1, s. 307.
- Uludağ, S. (1992). *Bâtın İlmi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 5, s. 188-189.
- Uludağ, S. (2003). *Mârifet*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 28, s. 54-56.
- Uludağ, S. (2006a). *Muhib*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 31, s. 34.
- Uludağ, S. (2006b). *Müşâhede*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 32, s. 152-153.
- Uludağ, S. (2009). *Sidretü'l-müntehâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 37, s. 151-152.
- Ulukütük, M. (2013). Hacı Bektaş Velî' Mâkâlât'ında Akıl-İman İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (66), s. 43-66.

Yavuz , Y. Ş. (1997). *Hakka 'l-yakîn*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 15, s. 203-204.

Yavuz , Y. Ş. (2000). *İlme 'l-yakîn*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 22, s. 137-138.

Yavuz, Y. Ş. (1991). *Ayne 'l-yakîn*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 4, s. 269-270.

Yavuz, Y. Ş. (1992). *Bezm-i elest*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 6, s. 106-108.

Yılmaz, A., Akkuş, M., & Öztürk, A. (2019). *Makâlât Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.